

BRIGITA KAIRIENĖ

Mykolo Romerio universitetas

ORUMO KATEGORIJA BAUSMĖS KONCEPCIJOJE

Category of Dignity
within the Concept of Punishment

SUMMARY

The article considers human dignity as the form of her/his spiritual being and peculiarities of its functioning; discusses the concepts of punishment and reward as well as the educational aspects of punishment in their historical development; describes the approach of Thomas Aquinas to punitive education, his claim that punishment and violence are proper means to suppress the evil elements of human nature; shows that New Ages treats woman/man as the most precious being and final end. Hegel spoke about two aspects of dignity: human sublimity and limitation. In accordance with Aquinas, he justified punishment as educational means. Postmodern thinkers treat punishment as therapeutic means and demand that it has to be based on psychological and pedagogical foundations as well as on individual approach in the process of its application.

SANTRAUKA

Straipsnyje atskleidžiamas orumas, kaip dvasinė žmogaus būties forma ir jo funkcionavimo ypatumai. Istoriniu aspektu aptariama bausmės ir atpildo koncepcija bei ugdomasis bausmės aspektas. Apibūdinamas Tomo Akviniečio požiūris į auklėjimą įstatymu, teigiant, jog bausme ir prievarta siekiama įveikti bloguosius prigimties pradus. Parodoma, jog naujaisiais laikais žmogus traktuojamas kaip aukščiausias tikslas ir didžiausioji vertybė. Hegelis išskyrė du orumo aspektus: žmogaus didingumą ir jo ribotumą. Hegelis, kaip ir Akvinietis, pateisina bausmę, kaip žmogaus auklėjimo priemonę. Postmodernistai akcentuoja, jog bausmė, kaip terapinė priemonė, turi būti grindžiama psichologiniais ir pedagoginiais parametrais, atsižvelgiant, kad kiekvienas žmogus yra asmuo.

RAKTAŽODŽIAI: asmuo, orumas, bausmė, ugdyimas, pagarba.

KEY WORDS: person, dignity, punishment, respect.

IVADAS

Bausmės samprata apima platų višumeninių santykių spektrą. Senajame Testamente aprašyta Izraelio ir Jahvės sandora bei Mozės ištarti žodžiai Sinaiaus kalno papėdėje susirinkusiems izraelitams: „Dievas atėjo tik tam, kad jus išmėgintų ir kad sužadintų jumyse savo baimę, idant nenusidėtumėte“ (Iš 20, 20), liudija, jog moralinis imperatyvas yra grindžiamas Dievo autoritetu. Dievas tiesiogiai perdavė žmonėms Dekalogą, kaip apodiktinį įstatymą, kuris atskleidžia socialinio gyvenimo pareigas bei nustato bausmes už jų nevykdymą.

Atlygio bei bausmės motyvas įteisintas ir Naujajame Testamente: „Žmogaus Sūnus ateis savo Tėvo šlovėje su savo angelais, ir tuomet jis atlygins kiekvienam pagal jo darbus“ (Mt 16, 27). Pasak Antano Maceinos, „Kristus pats pasiima teisę keršyti už pralietą kraują, atpirktą Jo krauju“¹, todėl žmonių darbų vertinimo motyvas yra eschatologinio pobūdžio: amžinasis gyvenimas arba amžinoji mirtis. Už gerus darbus žmogui atlyginama šlove, garbe ir nemirtingumu, o už blogus – pykčiu ir rūstybe (Rom 2, 8).

Taigi visi žmogaus veiksmai ir poelgiai, paženklinti gėriu arba blogiu, įgyja moralinę vertę. Moralės požiūriu asmuo, pasirinkdamas gėrį arba blogį, jo „dėka tampa realiai geras arba realiai blogas kaip žmogus. Moralumas yra <...> esmingiausiai susijęs tiek su jo prigimtimi, t.y. žmogiškumu, tiek su faktu, kad jis yra asmuo“².

Naujaisiais laikais žmogaus orumo paradigmą išryškino vokiečių filosofijos klasikas Immanuelis Kantas. Jo teorijoje žmogus yra aukščiausias tikslas ir di-

džiausioji vertybė. Žmogus yra su nieku nepalyginamas, jis ne vien gamtinė, bet ir mąstanti bei kurianti būtybė. *Dorovės metafizikos pagrinduose* filosofas teigia, jog „tik moralė ir žmogus, kiek jis pajėgus būti moralus, gali turėti orumą“³. Dorovinės vertybės Kanto etikoje „tampa aukščiausiuoju žmogiškosios veiklos tikslu“⁴.

Prigimtis ir asmuo yra pagrindinės orumo dimensijos, todėl „kalbėti apie žmogaus orumą, vadinasi, nagrinėti giliausią ir svarbiausią žmogaus esmę. Būti oriam, oriai gyventi, pripažinti kitų žmonių orumą yra bendri naujos sąmonės ženklai“⁵. Tokia konstatacija leidžia teigti, kad žmogiškoji esmė realizuojama tik sąmoningai ir laisvai veikiant kartu su *kitu (kitais)*, o tai reiškia, jog „žmogus orus savo būtimi. Orumas gali būti ontologinis, etinis arba santykinis. Pirmasis yra dovana, ant-rasis – pasiekimas arba praradimas, trečiasis – ankstesniųjų kulminacija“⁶.

Orumo sampratoje kiekvienas žmogus konstituojamas kaip asmuo, kuris reiškiasi skirtinguose subjektuose ir gali pažinti *kitą* bei save. Asmuo, talpindamas savyje būties vienovę ir subjekto kitybę, „pasireiškiantis kaip tapatybė ir kaip *aš*, patirtyje mums atsiveria kitų *aš* egzistavimais, kurių kiekvienas savo ruožtu yra tu“⁷. Asmens, pažįstančio objektyvią tikrovę ir priimančio sąmoningus sprendimus, egzistencija prasideda susitikimais, kurie tam tikroje kultūroje įtvirtina santykius su *kitais*: šeima, bendruomene, Dievu. Kita vertus, santykiai formuoja ir auklėja asmenį, leidžia įvertinti asmenybės brandą, atskleisti orumo dinamizmą.

Orumo dinamizmas siejamas su žmogaus fiziniu, intelektiniu ir dvasiniu tobulėjimu, įgyjamu laisvu apsisprendimu ir veikimu socialinėje aplinkoje. Gyvenimas visuomenėje, kurioje vadovaujama si įstatymais, žmogaus orumas siejamas su teisingumu ir morale bei nepakantumui blogiui. Žmogus, paniręs į blogio liūną, degradoja ir praranda orumą, todėl blogiui šalinti pasinaudojama įstatymu kaip draudimu ir prievarta, kaip auklėjimu bausme.

Tirdamas baudimo sampratos raidą, bausmės parinkimo mechanizmus bei bausmės ir valdžios ryšius, Michelis Foucault atkreipė dėmesį į tai, kad „daugelį šimtmečių vienas iš labiausiai paplitusių teisės bausti pateisinimų buvo tai, kad bausmė žvelgia į ateitį ir kad bent viena iš jos svarbiausių funkcijų yra užkirsti kelią nusikaltimui“⁸. Tačiau, pasak Dalios M. Stančienės, „analizuodamas nusikalstamumo genealogiją, Foucault pastebėjo, kad kalėjimas ne tik nepanaiškina nusikalstamumo, bet skatina pakartotinus nusikaltimus, suformuodamas hierarchizuotų nusikaltėlių pasaulį“⁹. Tokį procesą skatina ne tik požiūris

į nusikalstamumą kaip į bekūnę realybę, bet, anot Foucault, ir įtvirtinimas sampratos, jog kalėjimas „atveria kriminaliniam teisingumui vieningą objektų lauką, kurio egzistavimą patvirtina tam tikri „mokslai“, ir tuo būdu įkurdina tą teisingumą visuotiniame „tiesos“ akiratyje“¹⁰. Tokiu būdu bausmė, Foucault teigimu, funkcionuoja atvirai kaip teraputinė priemonė ir nuosprendis tėra tik vienas iš daugybės žinojimo diskursų, o pats kalėjimas – grynoji forma, tarsi valstybės garantas.

Apibendrinamas, jog kalinimas įtvirtina legalią galią bausti, Foucault pabrėžia, kad ši galia nesiskiria nuo galios gydyti ar auklėti, nes, kai „disciplinariniai tinklai tamprėja, vis dažniau jie susikeičia vietomis su baudžiamuoju aparatu, vis reikšmingesnę valdžią jie įgauna, vis masiškiau jiems perduodamos teisminės funkcijos; dabar, kai medicina, psichologija, švietimas, labdara, „socialinė rūpyba“ perima vis daugiau kontroliuojančios ir sankcionuojančios valdžios funkcijų, baudžiamasis aparatas savo ruožtu galės medikalizuotis, psichologizuotis, pedagogizuotis“¹¹.

ORUMAS KAIP ŽMOGAUS VERTINGUMO MATAS

Orumas yra žmonių egzistavimo ir taikaus sambūvio pagrindas visose galimose sąveikos formose – tiek tarpvalstybiniu lygmeniu, tiek tarpgrupiniu ar tarpasmeniniu lygmenimis. Orumas pripažintas kiekvieno žmogaus absoliučia vertybe, o tai reiškia, kad jo neįmanoma nei suteikti, nei prarasti, tik pripažinti. „Teisė į žmogaus orumą yra absoliuti, neprarandama dėl asmens elgesio, neatitinkančio socialinių normų reikalavi-

mus, nes pats teisės subjektas – žmogiškumas kaip fizinis ir dvasinis integralumas neprarandamas, bet gali būti pažeidžiamas“¹². Orumą atspindi žmogaus vertingumas, pripažįstamas pabrėžiant jo unikalumą, išskirtinumą, nepakartojamumą, tačiau tuo pačiu vertingumas parodomas ir kaip visiems žmonėms bendras požymis. „Žmogaus gyvybė ir jo orumas sudaro asmenybės vientisumą, reiškia žmogaus esmę. Gyvybė ir

orumas yra neatimamos žmogaus savybės, todėl negali būti traktuojamos atskirai¹³. Orumo kategorija neatsiejama nuo žmogiškumo, todėl nereikalauja jokių aktyvių veiksmų ar pastangų būti įrodinėjamai, todėl socialiniuose santykiuose esti vienintelis reikalavimas – pripažinti ir gerbti kito asmens orumą. „[...] vienintelis principas, kuriuo vadovaudamiesi galime gyventi vieni su kitais be smurto, yra abipusė pagarba, gili ir besąlygiška, nepriklausanti nuo laimėjimų ar elgesio, pagrįsta vien žmogaus orumo, jo sielos ir asmenybės neliečiamumu“¹⁴.

Žmogaus orumo, vertingumo pripažinimas yra žmogaus poreikis. Pavojus kyla tuomet, kai žmogaus vertingumas kvestionuojamas diskriminavimu, grindžiamu žmogaus branda arba amžiumi, nustatant ribas, nuo kada jis galėtų pasireikšti ir turėtų būti tenkinamas. Manant, kad vaikas dar neturi socialinės vertės – ir valstybės, ir šeimos atžvilgiu vaikas yra investicijų šaltinis, nerodo kultūrinio aktyvumo, todėl nevertas ir socialinio santykio, grindžiamo pagarba jo orumui, sudaro prielaidas vaiką traktuoti kaip nuosavybę. Nors numatyta atsakomybė už žiaurų, kankinamą, žalojamą elgesį su vaiku, tačiau šeimos santykiai, šeimos narių ryšiai, sąlygojami jos narių tarpusavio prieraišumu, priklausomybe vertinami santykinai, t.y. suaugusiojo ir vaiko orumo kategorijos šeimoje vertinamos skirtingai, o vaiko orumo pripažinimas ar apsauga šeimoje priklauso nuo tėvų valios.

Vaiko gimimas šeimoje ir buvimas joje iki jis pats galės savarankiškai gyventi, siejamas su vaiko auginimu, globa, auklėjimu, rengimu suaugusiojo gyvenimui, socializacija. Tai pagrindinė

šeimos funkcija, kuri apibrėžia tėvų santykių su vaiku, o jos realizavimas įmanomas tik esant sąveikai tarp tėvų ir vaiko. Tėvų sąveika su vaiku kyla ne tik iš tėviškų jausmų, vedamų meilės, globos, prieraišumo ir atliekamo socialinio vaidmens, bet yra kildinama iš vaiko poreikių – globos, saugumo, artumo, palaikymo, meilės bei vertinama per visuotinį ir valstybinį pripažinimą, reguliavimą ir reglamentavimą.

Šeima – pati stabiliausia ir intymiausia socialinė struktūra, kurioje sudaromos prielaidos asmeniui patenkinti psichologinius, bendravimo, tėvystės, intymumo, saviraiškos poreikius, kurių pagalba puoselėjamos tautos tęstinumo, žmogiškosios vertybės. Šeimos funkcionavimas yra unikali sistema socializacijos vyksmui, kuriuo grindžiamas žmogaus gyvenimas ir sudaromos galimybės išsivirti pozityviam santykiui su aplinka bei pačiu savimi. Šeima atlieka funkcijas, kurių kitas socialinis institutas atlikti negali – reprodukcinę, ekonominę, ugdomąją, komunikacinę, rekreacinę ir kt.

Tėvo ir motinos vaidmuo vaikui turi didelę ugdomąją reikšmę. „Visi šeimoje kultivuojami veiksmai turi sąmoningąjį elementą ir todėl veikia jos narių psichiką – didina ar mažina jos sveikumą“¹⁵. Darna tarp tėvų ir vaikų, pasak Jūratės Morkūnienės, turi būti grindžiama tuo principu, „kaip asmenybė (žmogus) turi veikti, kad išsaugotų žmogiškumą kitame žmoguje“¹⁶. Vadinasi, ugdomasis santykis tarp tėvų ir vaiko įmanomas tik išlaikant pagarbą vaiko orumui, kaip absoliučiai vertybei, neatsiejamai nuo žmogiškumo. Toks šeimos narių ryšys edukologijos moksle grindžiamas humanistinės filosofijos nuostata.

Tėvų ir vaiko santykius determinuoja tėvų auklėjamosios nuostatos vaiko atžvilgiu. Jeigu šios nuostatos yra parremtos bausme bei agresija, tai tarp tėvų ir vaikų nelieta pozityvių santykių. Šeimoje dažnai taikoma bausmė, kaip vienas iš elgesio kontrolės metodų. Baudžiamas vaikas patenka į suvaržymų, apribojimų, primestų įsipareigojimų, draudimų sistemą, kurioje sudėtinga išlaikyti pagarbą ne tik baudžiamajam, bet ir baudžiančiajam.

Bausmė, kaip metodas, kuriuo siekiama apsaugoti nustatytą tvarką, taikoma įvairiose institucijose. Jau Aristotelis pastebėjo, kad „labai panaši į valstybės santvarką yra šeimos bendrija – tai tarsi valstybinės santvarkos atspindys“¹⁷, tačiau tėvų santykis su vaikais turi specifinius požymius, lyginant juos su visuo-

meniniais-valstybiniais santykiais. Šeimoje galioja kitoks bendravimo ir elgesio vertinimas. Jeigu visuomeniniuose santykiuose tiksliai ir aiškiai apibrėžtas agresyvus elgesys sulaukia baudžiamosios atsakomybės, tai santykiuose tarp šeimos narių jis įgauna santykinę prasmę. Šeimoje bausmės taikymas vertinamas ir interpretuojamas kitaip, pavyzdžiui, įvardijamas kaip bausmė siekiant kilnaus tikslo – auklėti vaiką. Tokį vertinimą lemia tėvų ambivalentiškas požiūris į savo vaiką, kuriame jie mato savo paties tęstinumą, siejamą su meile, glوبا, švelnumu, kurie gimdo savininkiškumo jausmą, kuris ne visada sutampa su valstybės bei visuomenės keliamais ugdymo reikalavimais. Tokiems tėvams neretai atrodo, kad prigimtinis ugdytojo statusas leidžia pačiam spręsti, kaip elgtis su savo vaiku.

KONSTRUKCINĖS SĄVEIKOS IDĖJA

Jono Vabalo-Gudaičio suformuluota socialinės sąveikos samprata, dar kitaip vadinama konstrukcinės sąveikos pedagogika arba *konstrukcine sąveika*, ugdytojo ir ugdytinio santykį grindžia kuriamąja (konstrukcine) sąveika. Konstrukcinės sąveikos principas pasireiškia pozityvių ryšių kūrimu, stiprinimu ir plėtojimu, kurio tikslas, „artinti ir vis stipriau jungti sąveikos siūlus, siekiant vis aukštesnės bei gausesnės sąveikos sistemos“¹⁸. Ugdomasis vyksmas tarp tėvų ir vaiko visų pirma turėtų remtis sąveikos narių suartėjimu ir tvarių ryšių kūrimu. Skirtingai nuo kitų tarpasmeninių ryšių, ugdomoji sąveika stiprėja tuomet, kai tarp dviejų ar daugiau asmenų susiklosto intersubjektyvūs santykiai, kurių dėka jie tobulėja kaip asmenybės.

Tokiu atveju sąveikoje „[...] daugiausia rūpi veikimo linkmė, o ne sukonkretintas ir iš anksto prognozuojamas galutinis rezultatas“¹⁹. Sąveika pasižymi abipusiu veikimu – vieno asmens elgesys veikia ir keičia kito asmens elgesį ir atvirkščiai, todėl sąveikos dėka kinta abiejų sąveikos dalyvių kokybinės charakteristikos dar nauš sambūvio linkme.

Svarbiu sąveikos požymiu laikoma jos narių lygybė, kuri „nereiškia jėgų, gabumų ir veikimo lygybės, nes juo įvairesni nariai, juo įvairesnės ir sąveikos, juo daugiau gali susidaryti atskirų sąveikų, juo daugiau sąlygų kiekvienam nariui savo gabumus plėtoti. Sąveikos narių lygybė – tai kiekvieno nario vienoda vertė, kiekvieno individo vienoda teisė pareikšti savo ypatybes pagal savo pri-

gimtį ir savotiškai reaguoti į kito sąveikos nario veikimą²⁰. O tai reiškia, kad ir suaugęs, ir vaikas ugdomojoje sąveikoje lygūs savo verte ir orumu.

Tėvai atsakingi už ugdomąją sąveiką, todėl tik rodydami pagarbą vaikui jie gali tikėtis pagarbos sau. Kiekvienas žmogus vertina savo gyvybę, laisvę, orumą, sveikatą, turtą ir pagrįstai tikisi, kad kiti taip pat jas gerbs susilaikydami nuo netinkamo elgesio su juo. Reikalaudamas pagarbos, žmogus privalo savo laikyseną su-

derinti su savo paties išipareigojimu, pasiryžimu gerbti kito žmogaus tokį patį reikalavimą, o tai rodo lygiavertį santykį, be kurio neįmanoma ugdomoji sąveika. Anot Jono Vabalio-Gudaičio, lygybės principas reikalauja vaikui pripažinti tokias pat asmenybės teises kaip ir suaugusiam, ar su vaiku „[...] net atsargesniam reikia būti negu su suaugusiais žmonėmis, nes vaiko sielos struktūra daug trapesnė, įžeidimai veikia stipriau, o jausmai valdomi sunkiau“²¹.

ORUMAS BAUSMĖS FILOSOFIJOJE

Dar XIII a. teologas Tomas Akviniėtis pastebėjo, jog žmogų auklėjant bausmėmis reikia turėti daug nepriekaištingų elgesio teisėjų, kurie būtų gerai perpratę dorybes, kad bet kuriuo atveju tinkamai gebėtų įvertinti bet kuriuos blogus veiksmus ir poelgius²². Grįsdamas šeimos ugdomąjį poveikį vaikams, jis rėmėsi prielaida, „kad žmogui suteikti auklėjimą, atvedantį į dorybę, turi kitas žmogus, nes pats žmogus negali savęs išauklėti“²³. Jaunuomenės ugdyme Akviniėtis akcentavo įtikinėjimą, kaip žodinio poveikio priemonę, ir bausmę, paremtą įstatymu. Įtikinėjimas, pasak Akviniėčio, taikytinas tiems jaunuoliams, „kurie linkę gerai elgtis dėl prigimties gerumo, iš įpratimo arba veikiau dėl Dievo dovanos“²⁴. Tuo tarpu įžūliams ir linkusiems į ydas, kuriuos paveikti žodžiu tampa neįmanoma, „būtina jėga ir baime juos sulaikyti nuo pikto“²⁵. Pasak Akviniėčio, auklėjimas įstatymu, kuriame glūdi bausmės baimė ir prievartos elementai, jaunuolius pratina nugalėti bloguosius prigimties pradus ir skatina elgtis dorai.

Naujųjų laikų filosofai, interpretuodami ugdymo procesą, akcentuoja, jog „pedagogika yra menas padaryti žmones dorus: ji žiūri į žmogų, kaip į natūralią esybę ir parodo kelią jam iš naujo gimti, savo tikrąją prigimtį paversti antrąja, dvasine, kad šis dvasingumas jam taptų įpročiu“²⁶. Georgas Vilhelmas Hegelis išskyrė du žmogaus orumo bei nelygstamos vertės aspektus. Pirmuoju jis siekė įtvirtinti, kad formaliai žmogus yra didingas kaip būtybė, savyje suderinanti du kraštutinius, ir antruoju, jog jis iš prigimties ir dėl išorinių aplinkybių yra ribotas ir tai suvokia. Abstrahuodamasis nuo išorinio ir vidinio pasaulio poveikio, žmogus sąlygiškai tampa begaliniu ir laisvu. Šia prasme net nusikaltėlis yra tikslas savaime.

Aiškindamas bausmės sąvoką, Hegelis, nuosekliai laikydamasis tokios pozicijos, priėjo išvados, jog nusikalstantysis savo noru įgyja teisę į bausmę. Vadinausi, jeigu žmogus yra pakaltinamas, jis laisvai pasirinko nusikalstamą poelgį, žinodamas jo galimą pasekmę – bausmę.

Pasak Hegelio, bausmė yra teisės neigimo neigimas, o ne kokių nors papildomų tikslų (auklėjimo, visuomenės apsaugojimo ar kt.) priemonė. Bausmė liudija tai, kad nusikaltėlis yra traktuojamas kaip laisva būtybė.

Nusikaltėliui pripažįstamas laisvos būtybės statusas suteikia tam tikrą orumo statusą. Hegelio nuomone, bausmė yra ne valstybės prievartos aktas nusikaltėlio atžvilgiu, bet nusikaltėlio laisvos valios rezultatas. Nuosprendį Hegelis interpretuoja kaip teisės susitaikymą su pačia savimi, objektyvumo prasme jis esąs nusikaltimo panaikinimas, įstatymo, kuris realizuojasi kaip galiojantis, atsikūrimas²⁷.

Hegelis ne kartą pabrėžė, kad tik paklūstant galima išsiugdyti valią, nukreipti mąstymą savarankiškai kūrybinei veiklai. Jis pastebi, jog anksčiau jaunuoliai buvo auklėjami, o dabar tai paliekama jų pačių valiai, nors neaišku, ar jų valia atitinka teisingus įsitikinimus, padedančius egzistuoti bendrai gerovei. Auklėjimas turi būti veiklus, net ir prievartinis. Pedagogų prievartą ugdytiniui Hegelis interpretuoja kaip priešiniams prigimtinėi, neišlavintai valiai, kuri pati nepripažįsta tikrosios laisvės. Žmogus yra išugdomas tik griežtai disciplinuojant jo polinkius ir poreikius. Vadinasi, galima teigti, jog Hegelis, kaip Akvinietis, pateisina bausmę, kaip žmogaus auklėjimo priemonę.

Šiuolaikinėje „bausmės filosofijoje“ egzistuoja dvi fundamentalios priegijos: *retribucinė* ir *utilitarinė*, kurios skirtingai paaiškina, iš kur kyla bausmė ir kokių tikslų ji taikoma²⁸. Retribucinė teorija bausmės taikymą sieja su atpildu už susitarimo elgtis tam tikru būdu nesilaiky-

mą. Bausmė yra atpildas siekiant atstatyti pažeistą balansą visuomenėje, todėl bausmi reikia tik tiek, kiek reikia pažeistai tvarkai atstatyti.

Retribucinės teorijos nuostatų galima išvelgti ir tėvų požiūryje į bausmių taikymą vaikui. Tėvai nustato vaikams tam tikras taisykles, o jų laikymosi siekia numatydami ir taikydami bausmes. Tačiau vaikai retai dalyvauja kuriant tokias taisykles, nors vaiko teisė į dalyvavimą ir teisė išsakyti savo nuomonę visuotinai pripažintos ir įtvirtintos. Be to, vaikai (dėl mažo amžiaus, patirties stokos) dažnai net nesupranta tokių taisyklių tikslingumo, prasmės, o neretai jas sužino tada, kai joms nusižengia ir yra baudžiami. Tokie tėvų ir vaikų santykiai grindžiami neginčijamo autoriteto ir besąlygiško paklusnumo tėvų valiai principu, padedančiu suaugusiam išsaugoti savo vaidmens reikšmingumo pripažinimą, kylantį veikiau iš baimės, bet ne pagarbos. „[...] pagarba viskam, kas supa žmogų, yra patyrusi kompromitaciją ir todėl sąmonėje bei elgesyje nureikšmintą. Per mažai reiškia pagarbos savo artimajam, netgi pačiam sau. Taip nutinka todėl, kad sąmonės struktūroje, kurioje vertybinė orientacija užima hierarchinę padėtį, nėra prerogatyvos pagarbai“²⁹.

„Antras svarbus momentas atpildo teorijoje – tai nediferencijuojantis požiūris į pažeidėją arba jo pripažinimas lygia-verčiu visuomenės nariu“³⁰. Tėvai, akcentuodami bausmę kaip atlygį, dažniausiai pažeidžia ugdomosios sąveikos narių lygybės principą. Nepagarba ir nepasitikėjimas vaiku parodomas dar *parengiamosios* stadijoje, kuomet aptariamas tam tikras elgesys kaip tinkamas ir priimti-

nas, tačiau galimas atlygis už tokio elgesio pažeidimą numatomas tik vaikui, sykiu jį įvardijant kaip potencialų prasižengėlį, nors reikalavimas tinkamai elgtis galioja visiems sąveikos dalyviams.

Bausmės *vykdymo* fazėje pažeidžiamas lygiavertis santykis tarp sąveikos dalyvių, kai bausdami tėvai prisiima akivaizdžiai pranašesnio – baudėjo vaidmenį, o vaikui tenka kaltinamojo vaidmuo. Tokiu būdu tėvai užima neklystančio autoriteto poziciją, keliančią patiems tėvams reikalavimą elgtis tam tikru būdu, kad galėtų būti vaikui tinkamu elgesio pavyzdžiu, kuriame derėtų pagarba kiekvienam žmogui, taip pat ir savo vaikui. Pasak Vabalo-Gudaičio, „pirmoji tėvų pareiga – saugoti vaikus nuo blogų gyvenimo pavyzdžių“[...], visų pirma – savo, „[...] vadinasi, tėvai, bent vaikų akivaizdoje, turi vengti blogų poelgių: koliojimosi bei šlykščių žodžių, paleistuvavimo, girtavimo, smurto ir kitų panašių veiksmų“³¹.

Retribucijos teorija atstovauja formalųjį požiūrį į bausmę, todėl yra per siaura ugdomojo santykio raiškai atskleisti. Atlygio reikalavimas bausmę laiko savi-tiksle ir atmeta galimybę taikyti bausmės individualizavimo principą, reikalaujan-tį atsižvelgti ir įvertinti situaciją, aplinkybes, priežastis, asmenines savybes, kaltės pajautimą, gailestį. Be to, toks požiūris nenumato suklydimo ir pasitaisymo netaikant bausmės, „[...] bausmės netaikymas jam [...] būtų tolygus jo nepripažinimui visuomenės nariu“³², t.y. galimybės tobulėti pačiam ugdytiniui – parodant vaikui pagarbą, pasitikėjimą ir tikėjimą jo galiomis, atsisakyti bausmės ir leisti vaikui pačiam, pasitelkus savo

sąmoningumą ir supratimą, laisvą valią, apmąščius ir įvertinus savo elgesį bei jo padarinius, pakeisti savo elgesį.

Retribucinis bausmės požiūris atmeta pedagogikoje vadinamos natūralios bausmės svarbą, kai *baudžia* ar *atlygina* susidariusi situacija ir išnyksta poreikis taikyti iš anksto numatytą bausmę. Taigi, bausmės tikslą sutelkus tik į neišvengiamą atlygį, netenkama ugdomojo paveikumo galimybės.

Utilitarinės teorijos šalininkai teigia, jog „bausmė yra blogis pats savaime“³³ ir jo taikymas gali būti pateisinamas tik siekiant išvengti dar didesnio blogio. „Bausmės tikslas – užkirsti kelią būsimiems pažeidimams“³⁴. Utilitarine teorija grindžiamas bausmės tikslas nukreiptas į ateitį ir sutampa su ugdymo siekiu.

Ugdymo paradigmoje bausmė laikoma vienu iš didžiausių pasmerkimo būdų ir taikoma kaip kraštutinė priemonė, kai kitos priemonės neveiksmingos, sykiu išlaikant pagarbą vaiko orumui ir pripažįstant nelygstamą jo vertę kaip unikalumo pagrindą. Bausmei iš esmės nepritariama, todėl ji taikoma tik išimtiniais atvejais kaip priemonė, kurios tikslas yra konstrukcinis – nukreiptas į abu ugdomojo santykio dalyvius siekiant tobulėti, puoselėti jų sąveiką ir stiprinti ryšį.

Ugdomoji sąveika, kaip vaiko prigimtinių galių plėtojimo sąlyga, įmanoma tik esant abipusei pagarbai ir verte grindžiamam santykiui. Kitaip tariant, vertingumas, kaip orumo turinį atspindinti kategorija, siejama su asmens dispozicija tobulėti, kas iš esmės sutampa su pagrindiniu ugdymo tikslu. Teisė į žmogaus orumą apima pareigą gerbti žmogaus teisę į savirealizaciją, nes kiekvieno žmo-

gaus unikalumas gali pasireikšti tik kuomet tam yra tinkamos sąlygos tobulėti. Taigi, tėvams, atsakingiems už vaiko ugdymą šeimoje, tenka pareiga sudaryti vaiko saviraiškai tinkamas sąlygas, grindžiamas vaiko orumo ir besąlygiško vertingumo pripažinimu.

Utilitariniu požiūriu bausme numatoma projekcija į ateitį, išlaikant ryšį su aktualizuota dabarties problema. Taikydami bausmę, tėvai sprendžia dabartyje reikšmingą užduotį – vaiko nepaklusnumą, netinkamą elgesį, susietai su ateitimi – tikintis jo pageidaujamo elgesio. Dabartyje vykstantis ugdomasis vyksmas, grindžiamas pagarba vaiko orumui, kloja pamatus vaiko ateities socialiniams santykiams, tikintis juose išvysti pagarbą kitiems.

Žmogaus orumas kaip absoliuti vertybė neturėtų būti interpretuojama su išlygomis, kai kuriuose socialiniuose santykiuose leidžiant pažeisti žmogaus orumą. Žmogaus vertingumo pripažinimas nepriklauso nuo žmogaus socialinės vertės, amžiaus ar visuomenės pritarimo ir negali būti kvestionuojama jokiais kriterijais. Visų žmonių vienoda vertė reiškia ir vienodas galimybes tobulėti ir save išreikšti, tuo pačiu pripažįstant kito žmogaus tokią pat teisę ir ją gerbiant. Kie-

kvienas žmogus privalo būti vertinamas, gerbiamas ir pripažįstamas ne dėl kokių nors nuopelnų, išskirtinių savybių, elgesio, bet vien tik dėl paties fakto, kad jis yra žmogus. Foucault, kalbėdamas apie bausmių humaniškumą, svarbia sąlyga skiriant bausmę įvardijo pagarbą žmogui: net „baudžiant blogiausiąjį iš žmogūdžių, reikia gerbti bent vieną dalyką – jo „žmogiškumą“³⁵.

Žmogaus orumo idėja, įtvirtinta žmogaus teisių turinyje, nusako ir žmonių tarpusavio sambūvio ir ugdomosios sąveikos vyksmo sąlygas. „Tik lygių savo orumu ir teisėmis subjektų egzistavimas daro teisinę valstybę apskritai įmanomą, nes teisinė valstybė yra ta plotmė, kurioje konkretus žmogus kaip atskiras individas priklausomas nuo savo poreikių, įsipareigoja gerbti artimo orumą, poreikius ir tokiu būdu įgyja teisinį savo orumo pripažinimą bei pagarbą interesams“³⁶. Vaiko teisinio subjektiškumo pripažinimas reiškia, kad jis yra ne tik lygiateisis, bet ir lygiavertis subjektas su kitais visuomenės nariais, socialiai vertingas ir kuriam vienodai su kitais turi būti sudarytos sąlygos realizuoti savo poreikius ir interesus, atskleisti prigimtines galias.

VIETOJ IŠVADŲ

Orume atsispindi žmogaus vertingumas, kuris būdamas bendras visiems žmonėms, išryškina atskiro žmogaus unikalumą ir išskirtinumą. Orumo dinamizmas, siejamas su laisvu apsisprendimu ir veikimu socialinėje erdvėje, skatina žmogaus fizinį, intelektualinį ir dvasinį tobulėjimą.

Atlygio bei bausmės motyvas, įteis-

tas Senajame ir Naujajame Testamentuose, apibrėžia žmogaus veiksmų ir poelgių moralumą. Visuomeniniame gyvenime žmogaus orumas siejamas su teisingumu ir morale bei nepakantumu blogiui. Blogį įveikti padeda įstatymas, kuris paremtas draudimu ir prievarta, kaip auklėjimo priemonėmis.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Antanas Maceina. *Niekšybės paslaptis*. // Antanas Maceina. *Raštai*, t. III. – Vilnius: Mintis, 1990, p. 397.
- ² Karol Wojtyła. *Asmuo ir veiksmas*. Iš lenkų k. vertė R. Plečkaitis. – Vilnius: Aidai, 1997, p. 149.
- ³ Immanuelis Kantas. *Dorovės metafizikos pagrindai*. Iš vokiečių k. vertė K. Rickevičiūtė. – Vilnius: Mintis, 1980, p. 70.
- ⁴ Nicolai Hartmann. *Filosofijos įvadas*. Iš vokiečių k. vertė N. Juršėnas. – Vilnius: Pradai, p. 207.
- ⁵ Abelardo Lobato. *Žmogaus orumas ir likimas*. Iš ispanų k. vertė D. Jonkus. – Vilnius: Logos, 2001, p. 36.
- ⁶ Ten pat, p. 41.
- ⁷ Ten pat, p. 91.
- ⁸ Michel Foucault. *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*. Iš prancūzų k. vertė M. Daškus. – Vilnius: Baltos lankos, p. 114.
- ⁹ Dalia Marija Stančienė. *Michel Foucault: disciplinos poveikis asmenybei*. // *Problemos*, 2006, Priedas, p. 92–99.
- ¹⁰ Michel Foucault. *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*, p. 302.
- ¹¹ Ten pat, p. 363.
- ¹² Eglė Venckienė. *Žmogaus orumas kaip teisinė kategorija*. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). – Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2008, p. 63.
- ¹³ Ernestas Spruogis. *Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis ir funkcijos*. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 52.
- ¹⁴ James Gilligan. *Smurto prevencija*. – Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 76.
- ¹⁵ Juozas Vytautas Uzdila. *Lietuvių šeimotyra*. – Vilnius: Lietuvos mokslas, 2001, p. 100.
- ¹⁶ Jūratė Morkūnienė. *Šiuolaikinės humanizmo filosofijos tikslai*. // *Sociologija Lietuvoje. Praeitis ir dabartis*, 1995, nr. 5(1), p. 92.
- ¹⁷ Aristotelis. *Rinktiniai raštai*. Iš senosios graikų k. vertė J. Dumčius. – Vilnius: Mintis, 1990, p. 223.
- ¹⁸ Jonas Vabalas-Gudaitis. *Konstruktinės sąveikos pedagogika*. – Klaipėda: Rytas, 1929, p. 9.
- ¹⁹ Juozas Vytautas Uzdila. *Lietuvių šeimotyra*. – Vilnius: Lietuvos mokslas, 2001, p. 98.
- ²⁰ Jonas Vabalas-Gudaitis. *Konstruktinės sąveikos pedagogika*. – Klaipėda: Rytas, 1929, p. 11.
- ²¹ Ten pat, p. 12.
- ²² Žr. Šv. Tomas Akviniėtis. *Apie įstatymus*. Teologijos suma I–II, 90–97 klausimai. Iš lotynų k. vertė G. Vyšniauskas. – Vilnius: Logos, 2005, p. 151.
- ²³ Dalia Marija Stančienė. *Įstatymo auklėjamosios galios interpretacijos Tomo Akviniečio filosofijoje*. // *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 9(87), p. 28.
- ²⁴ Šv. Tomas Akviniėtis. *Apie įstatymus*, p. 149.
- ²⁵ Ten pat.
- ²⁶ Georg Wilhelm Friedrich Hegel. *Teisės filosofijos apmatai*. Iš vokiečių k. vertė L. Anilionytė. – Vilnius: Mintis, 2000, p. 256.
- ²⁷ Ten pat, p. 332.
- ²⁸ Aušra Gavėnaitė. *Baumės samprata ir funkcijos pozityvistinėje ir kritinėje kriminologijos tradicijoje*. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008, p. 15.
- ²⁹ Juozas Vytautas Uzdila. *Šeimotyros įtaka šeimai: problema ir nuomonė* // *Filosofija. Sociologija*, 1997, Nr. 1, p. 27.
- ³⁰ Aušra Gavėnaitė. *Baumės samprata ir funkcijos pozityvistinėje ir kritinėje kriminologijos tradicijoje*. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008, p. 16.
- ³¹ Jonas Vabalas-Gudaitis. *Psichologijos ir pedagogikos straipsniai*. – Vilnius: Mokslas, 1983, p. 199.
- ³² Aušra Gavėnaitė. *Baumės samprata ir funkcijos pozityvistinėje ir kritinėje kriminologijos tradicijoje*. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). – Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008, p. 16.
- ³³ Ten pat, p. 17.
- ³⁴ Ten pat.
- ³⁵ Michel Foucault. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, p. 90.
- ³⁶ Eglė Venskienė. *Žmogaus orumas kaip teisinė kategorija*. Daktaro disertacija: socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2008, p. 60.